

ВІДГУК

офіційного опонента

професора кафедри економіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, доктора економічних наук, професора **ЧЕРЕВКО Ірини Василівни** на дисертацію **МІРЗОСВА Тимура Джабраїловича** на тему: **«Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження та зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відзначається високим ступенем актуальності, що, передусім, зумовлено тим, що в умовах глобальних кліматичних змін і нестабільності світових аграрних ринків традиційне рослинництво в Україні потребує суттєвої диверсифікації. Вирощування нішевих технічних культур (таких як льон-кудряш, коноплі, гірчиця, сафлор або рижій) стає стратегічно важливим напрямом для вітчизняного агробізнесу. Ці культури відіграють вагомий роль у забезпеченні сталого землекористування, оскільки вони характеризуються високою адаптивністю до посушливих умов, оптимізують сівозміни і покращують фітосанітарний стан ґрунтів. Окрім того, стрімке зростання попиту на натуральну, екологічну сировину для харчової, фармацевтичної, текстильної та біоенергетичної промисловостей відкриває перед українськими виробниками нові можливості для експорту та інтеграції в європейські ланцюги доданої вартості. Водночас широке впровадження нішевих культур стримується високими фінансовими ризиками, відсутністю стабільних каналів збуту і недостатнім методичним забезпеченням. Загалом успішна інтеграція цих культур у виробничу структуру стримується низькою окупністю первинних інвестицій, що актуалізує потребу в кардинальному підвищенні їхньої економічної ефективності. Комплексне дослідження економічної ефективності їх виробництва є критично необхідним для оцінки реальних витрат, окупності інвестицій і формування оптимальних технологічних карт у різних природно-кліматичних зонах.

Науковий пошук автора інтегрований в систему планів науково-дослідної роботи Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD)» (номер державної реєстрації 0225U002892).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Оцінка дисертації та наукових праць

Т. Д. Мірзоева вказує на належну точність і переконливість сформульованих ним положень і рекомендацій. Науковий пошук спирається на ретельне опрацювання інформаційних джерел і сучасну методологічну базу. Системний підхід дозволив досліднику розкрити особливості функціонування ринку нішевих технічних культур в умовах кліматичних ризиків і геополітичної турбулентності. Використовуючи діалектичний метод як концептуальну основу, автор простежив динаміку нішевого виробництва крізь призму взаємодії економіки та екології. Залучення монографічного та абстрактно-логічного інструментарію забезпечило глибоке опрацювання наукових праць попередників, на основі якого здобувач вибудував цілісну стратегію щодо забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур.

Достовірність отриманих результатів і сформульованих на їх основі висновків підкріплюється використанням широкого масиву інформації Державної служби статистики України та ФАО (Продовольчої та сільськогосподарської організація ООН) за десятирічний період (2015–2024 рр.), що зумовлює статистичну значущість виявлених тенденцій. Використання методу комплексного підходу дозволило обґрунтувати господарську цінність нішевих технічних культур через призму сутнісно-функціональних характеристик із урахуванням економічного, екологічного та соціального ефектів. За допомогою методів індукції й дедукції було виявлено тенденції виробництва й експорту продукції основних нішевих технічних культур у світі та встановлено їх взаємозв'язок із розвитком даного сегменту в Україні. Важливим аспектом, який підтверджує достовірність роботи, є коректне застосування оптимізаційної економіко-математичної моделі, на основі якої симплексним методом за даними фермерських господарств зони Степу за 2024 рік було розраховано підвищення дохідності виробництва продукції сільськогосподарських культур, зокрема й нішевих технічних.

Подана до захисту дисертація Т. Д. Мірзоева є самостійно виконаною і завершеною науковою працею. Усі сформульовані в ній положення, висновки і рекомендації характеризуються високим ступенем достовірності, мають глибоке логічне обґрунтування та реальну практичну значущість.

Новизна наукових досліджень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна результатів дослідження полягає в подальшому розвитку й уточненні теоретико-методичних засад економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур і її підвищення. Зокрема, автором удосконалено теоретичні підходи до трактування дефініції «нішеві технічні культури». На відміну від існуючих наукових підходів, акцентованих на загальній категорії нішевих культур, автором концептуально виокремлено поняття «нішеві технічні культури». В авторській інтерпретації

зазначена категорія розглядається як стратегічний інструмент стабілізації аграрного виробництва і його адаптації до кліматичних трансформацій і ризиків воєнного стану. Економічний потенціал нішевих технічних культур визначено як такий, що спрямований на генерацію високої споживчої та доданої вартості, зокрема через виробництво продукції преміального сегменту (олії холодного віджиму, ефірні олії) та монетизацію вторинних ресурсів (шрот, макуха, солома, паливні пелети). В основі такої авторської інтерпретації впровадження принципів безвідходного виробництва на засадах циркулярної економіки. Окрім того, автором удосконалено теоретичні аспекти щодо розуміння господарської цінності нішевих технічних культур. Зокрема, як доповнення до сучасних поглядів, які зосереджені на окремих характеристиках нішевих культур, автором дану категорію розглянуто через призму комплексу сутнісно-функціональних характеристик (економічної, агротехнічної, екологічної, агрономічної, соціально-економічної, логістичної), кожна з яких має певне значення як для розвитку аграрного виробництва, так і для національної економіки загалом.

Подальшого розвитку набули прикладні підходи щодо оптимізації структури посівних площ фермерських господарств зони Степу України, що передбачають збільшення площ під льоном олійним за рахунок зменшення посівних площ соняшнику і кукурудзи, які є менш стійкими до зміни клімату. Виконане оптимізаційне економіко-математичне моделювання дозволило автору стверджувати, що за умови комбінації нішевих культур із традиційними і збільшення посівних площ під технічними нішевими, зокрема льоном олійним, можливо реалізувати стратегію адаптації до зміни клімату і ризиків воєнного часу, а також досягти підвищення економічної ефективності за рахунок економії витрат.

Окремої уваги заслуговують запропоновані в роботі підходи до забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур через механізм ресурсної оптимізації. Застосування методу економіко-математичного моделювання дозволило автору визначити кореляційну залежність урожайності від обсягів інвестування в насіннєвий матеріал, системи мінерального живлення і вологозабезпечення та довести, що ресурсна оптимізація може бути дієвим стратегічним інструментом підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур у зоні Степу України.

У сукупності результати дослідження мають вагомое теоретичне та прикладне значення для забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур у контексті необхідності адаптації агровиробників до зміни клімату і ризиків воєнного часу.

Практична цінність результатів дослідження. Практична значущість дослідження підтверджується впровадженням його результатів у діяльність органів місцевого

самоврядування і аграрних підприємств. Зокрема, розробки автора використані при формуванні стратегій і програм розвитку Житомирської та Іллінецької територіальних громад. Практичні рекомендації щодо розвитку виробництва продукції нішевих технічних культур і забезпечення його економічної ефективності знайшли практичне застосування в роботі агропідприємства ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина». Окрім того, теоретичні та практичні здобутки дисертації інтегровані в навчальний процес Національного університету біоресурсів і природокористування України та наукову роботу Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, що в сукупності свідчить про високу актуальність і прикладну цінність отриманих результатів.

Повнота висвітлення результатів дослідження в публікаціях. Основні положення виконаного Т. Д. Мірзоевим дослідження опубліковано у 16 наукових працях, із яких 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 11 тез наукових доповідей. Зміст публікацій вичерпно розкриває ключові висновки дослідження та його наукову новизну. Презентацію та обговорення результатів роботи здійснено шляхом оприлюднення її основних положень на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, що дає підстави вважати апробацію результатів дослідження цілком достатньою та фаховою.

Оцінка змісту дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і додатків. Структура роботи побудована логічно і послідовно, її методика повністю корелює з метою дослідження, залучення значного масиву літературних джерел і статистичної інформації, що дозволило глибоко й ґрунтовно дослідити обрану проблематику.

У першому розділі **«Теоретико-методичні підходи до трактування дефініції економічна ефективність і визначення понять нішеві культури та нішеві технічні»** автором узагальнено підходи до трактування економічної ефективності; визначено потенційні результати від вирощування нішевих культур із розмежуванням на три групи (економічні ефекти, екологічні та соціальні) із зосередженням уваги на окремих їх представниках (льон олійний, коріандр, сафлор фарбувальний і гірчиця). Також у роботі через призму комплексу сутнісно-функціональних характеристик (економічної, агротехнічної, екологічної, агрономічної, соціально-економічної, логістичної) розглянуто господарську цінність нішевих технічних культур. На основі окресленої господарської цінності нішевих технічних культур автор визначив їх сутність.

Другий розділ **«Аналіз сучасного стану й економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних сільськогосподарських культур»** присвячено дослідженню

тенденцій виробництва й експорту продукції нішевих технічних культур у світі, сучасного стану вирощування нішевих технічних сільськогосподарських культур в Україні, а також оцінці економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур і тенденції її експорту-імпорту в Україні. Автором виявлено, що найбільш виражене зростання обсягів виробництва нішевих технічних культур спостерігалось у воєнні 2022–2024 рр., що свідчить про активні пошуки аграріями нових бізнес-можливостей через нішеві культури. Привертає увагу той факт, що станом на кінець досліджуваного періоду виробництво основних нішевих технічних культур (льону олійного, гірчиці, коріандру) в Україні характеризувалося високим рівнем економічної ефективності, попри значно менші валові збори, порівняно з традиційними культурами.

У третьому розділі **«Обґрунтування напрямків забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур»** обґрунтовано перспективи поширення вирощування нішевих культур як інструменту адаптації агробізнесу до зміни клімату і ризиків воєнного часу, стратегічні напрями підвищення економічної ефективності вирощування досліджуваних культур у контексті вимог Європейського зеленого курсу та організаційно-економічні підходи до підвищення ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур через розвиток їх поглибленої переробки. Предметну увагу автор зосередив на такому інструменті підвищення економічної ефективності виробництва продукції льону олійного як економія витрат на мінеральні добрива, що є актуальним у контексті вимог Європейського зеленого курсу та стабільного зростання цін на них. Зокрема, за допомогою економічного моделювання витрат обґрунтували, що вирощування льону олійного в зоні Степу України може бути більш вигідним, порівняно з вирощуванням соняшнику й кукурудзи, за критеріями прибутковості на 1 га і рентабельності інвестицій за рахунок економії витрат на добрива.

У цілому, виклад матеріалу дисертації змістовний і доступний, водночас ґрунтується на науковій термінології.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових праць автора підтверджує дотримання принципів академічної доброчесності. Фактів плагіату чи інших порушень не встановлено. Усі запозичені ідеї, твердження та цитати належним чином оформлені відповідними посиланнями на першоджерела. Текст роботи написаний державною мовою, з належним використанням термінологічного апарату. Табличний і графічний матеріал є інформативним, що суттєво полегшує сприйняття об'ємного масиву статистичних даних і складних економіко-математичних моделей. Бібліографічний опис використаних джерел і посилання на них у тексті виконано відповідно до чинних стандартів.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація оформлена згідно з вимогами, має чітку, логічно вибудовану структуру, що включає анотацію, вступ, три взаємопов'язані розділи, змістовні висновки, список використаних джерел і додатки. Текст написаний із дотриманням стандартів академічного стилю, що забезпечує легкість сприйняття складних економічних категорій. Кожен розділ роботи логічно впливає з попереднього, а отримані результати є прямим і вичерпним відображенням розв'язання поставлених у вступі завдань. Отже, дисертація Т. Д. Мірзоєва є завершеною науковою працею, що цілком відповідає критеріям новизни, практичної цінності та системності викладу.

Дискусійні положення та зауваження. Позитивно оцінюючи науковий рівень дисертації Т. Д. Мірзоєва загалом, вважаємо за доцільне виокремити низку дискусійних положень:

1. Здобувач розглядає господарську цінність нішевих технічних культур через призму комплексу сутнісно-функціональних характеристик (економічної, агротехнічної, екологічної, агрономічної, соціально-економічної, логістичної). У такому підході вбачаємо певну термінологічну неузгодженість і дублювання класифікаційних ознак господарської цінності культур. Зокрема, автор одночасно виокремлює «економічну», «соціально-економічну» та «логістичну» характеристики, які за своєю суттю є взаємопов'язаними елементами єдиної економічної системи підприємства. Вважаємо, що більш виправданим із економічної точки зору було б групування цих чинників за рівнями впливу (мікро-, мезо, макроекономічні) або за характером формування доданої вартості.

2. У дисертації стверджується, що нішеві технічні культури виступають «вагомою альтернативою» традиційним олійним і зерновим. Вважаємо, що таке твердження є дискусійним з макроекономічного погляду. Зокрема, традиційні культури (пшениця, соняшник, кукурудза) забезпечують стабільну ліквідність, гарантований багатотоннажний збут і є основою продовольчої безпеки й експорту. Нішеві ж культури через обмежену місткість ринку не можуть виступати повноцінною альтернативою (тобто заміною), а лише інструментом диверсифікації ризиків на обмежених площах ріллі. Робота значно б виграла, якби автор більш чітко розмежував ці економічні поняття.

3. Констатуючи, що перспективи України на ринку льону визначаються суто близькістю ринку ЄС і розвитком органічного сегменту (С. 115), здобувач залишив поза увагою низку критичних макроекономічних викликів. Зокрема, не враховано посилення тарифного й нетарифного регулювання аграрного імпорту з боку окремих країн ЄС, жорстку конкуренцію в логістиці, а також суттєві коливання обсягів українського виробництва льону в аналізованій період. Доцільно було б збалансовано оцінити не лише можливості, а й потенційні ринкові бар'єри.

4. Зазначаючи, що розвиток нішевого виробництва стримується цілим конгломератом чинників (С. 165) – від цінової турбулентності й низької переробки до браку спеціальних знань і відсутності системної підтримки, автор подає їх як рівнозначні. Однак для формування дієвої стратегії управління агробізнесом критично важливо розуміти ієрархію цих бар'єрів. Здобувачу варто було б застосувати метод експертних оцінок або факторний аналіз, щоб ранжувати зазначені деструктивні чинники за ступенем їхнього негативного впливу на економічну ефективність виробництва.

5. У дисертації присутні окремі стилістичні неточності та орфографічні помилки.

Висловлені зауваження і побажання не применшують високої наукової цінності й практичної значущості результатів дослідження Т. Д. Мірзоева та мають переважно дискусійний характер і можуть стати підґрунтям для подальшого наукового пошуку.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Мірзоева Тимура Джабраїловича на тему: «Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур» є цілісною та самостійно виконаною науковою працею. Сформульовані автором положення, висновки і практичні поради відзначаються високим ступенем обґрунтованості, науковою новизною і мають вагомe теоретичне значення. Структура і зміст роботи повністю корелюють із визначеною метою та завданнями, забезпечуючи всебічне розкриття досліджуваної проблеми.

Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих наукових працях повністю відповідають вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Мірзоев Тимур Джабраїлович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент професор кафедри економіки Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, доктор економічних наук, професор Ірина ЧЕРЕВКО